

Gyarmati Béla

Az erzsébetvárosi Lukácsok földbirtokos nemessége

Az erzsébetvárosi Lukácsok tímár- és marhatózsér tevékenységéről szóló történet azzal fejeződött be, hogy a XVIII. század végére célszerűnek tűnt a marha-kereskedésről áttérniük valami más tevékenységre. Az erzsébetvárosi Lukácsok kiterjedt familiája különböző ágainak történetében háromféle „profilváltási” próbálkozás figyelhető meg: a földszerzési, a bányavállalkozói és a postamesteri. Több szempontból is a földbirtok-szerzés tűnt volna a legjobb befektetésnek: a régóta űzött marhahajtás közben a pihentető-hízaló pusztákon megismerkedtek a földbirtoklásban rejlő lehetőségekkel, és nyilvánvalóvá lett, hogy a birtok nem csak a család presztízsének emelésére lenne alkalmas, de jövedelmező megélhetést is biztosíthatna. (Búza, kukorica, dohány termesztése, vagy selyemhernyó-tenyésztés...) A XVIII. században azonban Erdélyben csak a „honfiak” – akiket ma elismert magyar állampolgároknak neveznénk – tulajdonolhattak földbirtokot, miközben az örménységnek éppen sajátos nemzeti jellegére hivatkozva sikerült kereskedelmi előjogokkal kivételezett olyan közösségeket létrehozni, mint Szamosújvár, és főleg Ebesfalva-Erzsébetváros! Az előjogokról való lemondás túlságosan nagy árnak tűnt a honfiúsításért. A dilemma feloldásán nem segíthetett volna címeres nemeslevelek vásárlása sem, hiszen ez nem járt földbirtokkal (az 1667 és 1867 közt megnesemesített mintegy félszáz erdélyi örmény család közül alig kettő kapott birtokot is). Az örmények Erdélyben

akkor nem „bírhattak”, csak bérelhettek birtokot, ámbar egy-egy jól kifundált tartós bérlés (haszonbérlés – szerk.) már-már pótolhatta a tulajdonlást. Mivel a magyar nemesség nem volt partner a bérlésbe-adásra, ezért a Lukácsok (és a többi, hasonlóan befektetési lehetőséget kereső örmény) főként a Magyar Királyság délkeleti, általuk a marhahajtó utak révén jól ismert vidékein már igen korán, és sikerrel próbálkoztak pihentető puszták, vagy környékük bérlésével. Örményeink dinamizmusára jellemző, hogy 1735-ből még nyoma van a régi moldvai kapcsolatoknak (vissza-visszajárnak), de 1747-ből már nyoma van annak, hogy Lukács Tódor „ebesfalvi örmény” pusztát bérelt a bánásábeli Nagyószon, és hamarosan tulajdonosnál több hasonló bérlés keletkezett, elsősorban a Csanád-Arad-Csongrád vármegyék hármastáji határpontja környékén, valamint Temes vármegyében.

Az örmények sorsának alakulása nem választható el a történelmi eseményektől, hiszen éppen nagyszerű alkalmazkodó képességüknek köszönhetően tettek szert legendás vagyonokra! A török kiűzésének befejeztét szokás Temesvár 1716-os felszabadításához kötni. A béke helyreállása után az országrészt az Udvar fegyverrel szerzett zsákmánynak tekintette és az összes földbirtokot lefoglalta, eredeti tulajdonosaiknak nem, vagy csak jelentős „váltságdíj” ellenében adta vissza – már ha volt olyan, aki igazolni tudta a tulajdonjogát az Újszerzeményi Bizottság előtt. A kincstári kezelésbe ke-

rült birtokokon azonban alig volt élő lélek! A földek megműveltetése érdekében nagy, szervezett lakosságtelepítésekre volt szükség. A birodalom nyugati és északi, nem-magyar (sváb, bajor, tót stb.) vidékeiről állami szervezésben megvalósított telepítési folyamat közismert. Mária Terézia intézkedéseinek egyike volt a benépesítést támogató 1758-as azon rendelkezése, mely szerint ha a birtok nélkül címeres levelet bírósági személyek (armalisták) birtokot vásárolnak a Bánásábelben, akkor teljes jogú birtokos nemessé kell elismerni őket! (Ez ugyan ütközött a feudális magyar jogrenddel, de nem ez volt a Habsburgok egyetlen törvénybe ütköző intézkedése...) A királynői rendeletre válaszul 1760 és '62 közt az erdélyi örmények „tömegesen” váltották ki birtok nélküli nemeslevelüket és a magyar nemesség országgyűlési tiltakozásaira fittyet hányva, a honosítással nem veszködve, rögtön megvették a korábban bérelt kincstári földeket, és ezzel egycsapásra a magyar birtokos nemesség teljesjogú tagjaivá váltak¹. (1758 és 1762 között 27 örmény családnak sikerült ilyen módon a magyar nemesi nemzet részévé válnia: a Trianon-előtti térképeket böngészve szinte valamennyinek a nevét fellelhetjük a bánásági települések közt.)

¹ 1667 és 1758 között 12 örmény család örmény nemesítéséről van adat, de 1762 és 1939 közt is összesen alig több mint 20 örmény családot nemesítettek (vagyis ezekben az évtizedekben átlag 8-9 évente történt egy-egy címereslevél-adományozás). Ezzel szemben az 1758 és '62 közötti négy év alatt 25 armalist váltottak ki (azaz évente több mint hatot), a növekedés ebben az időszakban tehát kiugró: az örmény családok címeres leveleinek a felé az 1758 és 1762 közti négy évben adományozták!

Kézenfekvő, hogy az erzsébetvárosi Lukácsok földvásárlásainak célpontjává a korábban megismert puszták, vagy az azok környékén megszerezhető birtokok váltak. Az 1762-ben nemességszerző Lukács Jakab egyik unokáját (Lukács Antal, 1767–1836) már „kaszaperegi nagybirtokos”-ként ismerjük. Nagybirtokosságának értékéből semmit se von le az az érdekes tudósítás, amit a Vasárnapi Újság közölt a XIX. század közepén: „Hogy milly könnyen lehetett az ember földesurrá ezelőtt 60–70 évvel, azt az »Aradi Híradó« példakal bizonyítja. Így a XVIII. század utolsó felében a B(ékés)-Csanádmegyében fekvő kaszaperegi pusztá, mintegy 15 000 hold, egypár ezüst sarkantyús sárga kordován csizmáért volt haszonbérbe adva, s csak később todatott meg e bér egy tuczat kikészített juhbőrrel. Később az egész birtokrész, a turi jószággal egyetemben, 800 bankóforintért adatott zálogba. Ugyanekkor a szomszédváros határát ingyen osztották ki örökösen, s ki a neki ez alkalommal kimutatott földet elfogadni vonakodott (mert fordult elő illy eset is), annak bírására bortal kényszerítették. Félszázad alatt a dolog nagyon megváltozott. Most száz akadna egy helyett, ki örömet kiálana huszonötöt a javából, ha illy módon földeket szerezhetne.” (Nem tudjuk, Jakab fia Lukács Antal mennyiért vásárolta meg a peregi pusztát, de megvette!)

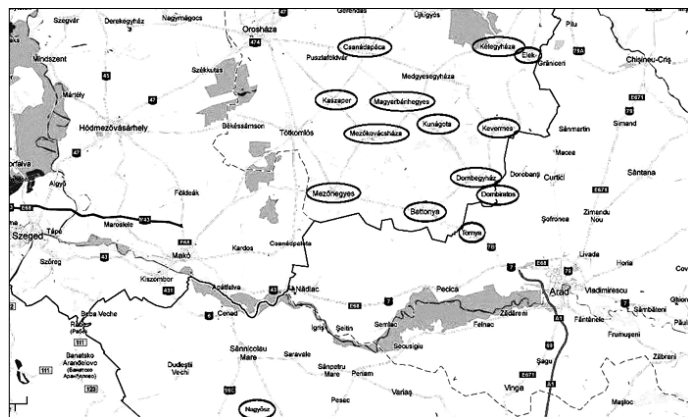
Jakab öccsének, az 1760-ban armalist szerzett Miklósnak a gyermekei még az armális kézhez vételének évében kihirdették nemességüket több magyarországi vármegyében, az akkori Csanádban, Biharban, Aradban és Temesben, azaz minden megyében, ahol a fiaknak birtokai feküdtek. Az erzsébetvárosi Lukácsok egyes ágai tehát birtokos ne-

messé válva sikeresen beolvadtak az államalkotó magyar nemességbe.

A „birtokban gondolkodó” Lukácsok a megszerzett földeken elsősorban búza, vagy dohány termesztésével próbálkoztak, amihez maguk is telepítettek be külföldi telepeseket. A mai Mezőkovácsháza (korábban: Reformátuskovács háza) 1813-ban erzsébetvárosi Lukács Miklós alapította, a mai Végegyháza korabeli neve (Tótkovács háza) pedig a szlovákokkal való, szintén Lukács Miklós által szervezett (1817-es) betelepítésre emlékeztetett.

A telepítések, illetve az új tulajdonosok törekvései néha konfliktusokkal jártak: például a mai Soltvadkerten birtokot szerzett „vadvkerti” Lukácsok a birtokokon élő szabad parasztokat megkísérelték jobbgyi szolgáltatásokra szorítani. (Nem kellett ehhez zsarnoknak lenni, hiszen akkoriban ez volt a feudális birtokosi modell, az újdonsült örmény tulajdonos is a magyar feudalizmusban „szocializálódott”.)

Az örmény családok által – javarészt armális nemesként – vásárolt birtokok

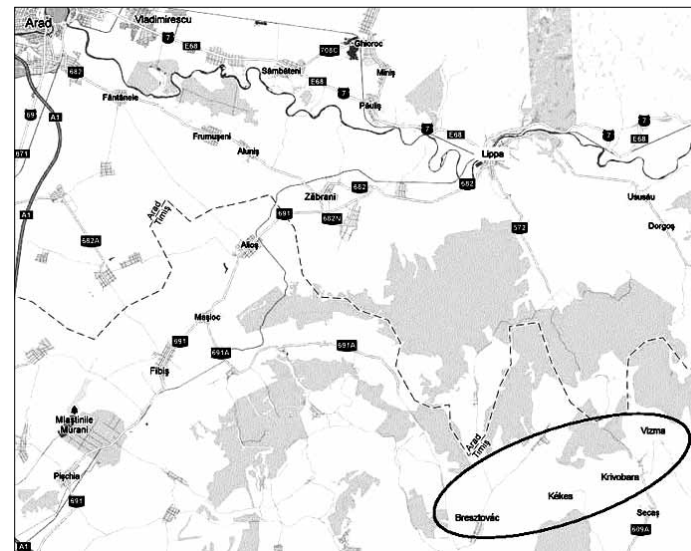
1. ábra: az erzsébetvárosi Lukácsok néhány jelentősebb délvidéki birtoka a XVIII.-XIX. sz. fordulóján

Orosháza és Arad között feltűnően halmozódnak. A Lukácsok történetében leggyakrabban előforduló néhány település az 1. ábra mutatja. (Más örmény famíliák birtokaival kiegészítve a térkép már áttekinthetetlenül sűrű lenne.)

Két megjegyzést kell a térképekhez fűzni: nem teljese, amennyiben a szétszórt tanyákat egyenként lehetetlen lenne ábrázolni, továbbá sem a nádudvari, sem a soltvadkerti stb. birtokok nem értek el (mint ahogy a Szarvashoz közeli egykori Örménykút sem). Hozzá kell fűzni továbbá azt is, hogy a térképen szinte nyüzsgő Lukács birtokok nem képeztek családi különlegességet. Sok más örmény családnak volt akkoriban ugyanott, ugyanolyan érdekeltége: régi, nagy léptékű térképeket böngészve tucatszámra találhatjuk meg a Czárán, a Cziffra, a Kiss, a Jakabffy, a Vertán, a Verzár stb. családok neveit is.

Igen érdekes négy, egymáshoz viszonylag igen közeli egykor volt Lukács-birtok elhelyezkedése, amelyek élesen elkülönültek a többi, ugyan a síkvidéken látszólag meglehetősen elszórtan, mégis „egy kupacban” fekvő Lukács-birtoktól. (E síkvidéki birtokok szétszórtsága a marhahajtó útvonalak szabad, hegyektől nem korlátozott vonalvezetésének lett a következménye.) E síkvidéki birtoktól eltérően Vizma, Krivobara (Crivobara), Kékes (Cheches) és Bresztovác (ma: Aga) már Temes vármegyé-

ben a Béga folyó völgyére nyíló külön-külön északi oldalvölgyekben, az egykori postaúttól ugyan nem messze (a Déva–Temesvári vonal Bozsor és Lugos postaállomásaitól alig 25–30 kilométerre (3,5 mér-földre) feküdtek, erdőktől övezve, már az

2. ábra: Az erzsébetvárosi Lukácsok birtokai Vizmán, Krivobarán, Kékesen és Bresztovác

Erdőhátai hegyek (ma: Podisul Lipovei, Románia) lábánál, a forgalmas útvonaltól azonban egyértelműen félreesően.

A különös elhelyezkedés magyarázatát az adja, hogy Bresztovác és Krivobara 1783 és 1789 között (az örmény) „marhakereskedők által bérelt pusztá” volt!² Errefelé haladt a Dévától Temesvár felé vezető marhahajtó út! Az itteni földek előbb ideális pihenő-legelő helyek voltak, utóbb pedig, immár „jól belakottan” a Lukácsok birtokaivá válhattak. Az ehelyt megtelepedett Luk-

² Borovszky Sámuel: „Magyarország vármegyéi – Temes vármegye”

ácsok is nyilvánvalóan a marhahajtásból eredően váltak „vizmai” (és egyéb) Lukácsokká. Bresztovác, Kékes, Krivobara és Vizma megszerzésével az 1760-ban nemességet szerzett Miklós legkisebb fia, erzsébetvárosi Lukács Lázár és fiai – a maguk korában a Bánság egyik legnagyobb földbirtokos famíliájává lettek, Lázárnak Gergely nevű bátyja pedig a „vadvkerti Lukácsok” atyja lett...

A marhakereskedelemből a XVIII. század második felében csendesen kilépő erzsébetvárosi Lukácsok kiterjedt famíliájának egy része – elsősorban Lukács Miklós leszármazottai – tehát a Mária Terézia telepítési programja révén megnyílt rendkívüli lehetőséget felismerve a távolsági marha-nagykereskedelemben felgyűlt tőkét földbirtokká változtatta, magyar birtokos nemessé lett!

Az erzsébetvárosi Lukácsok földszerzési kísérletei történelmileg rövid ideig, általában 1–2 nemzedékig működtek: utána vagy kihalt a család, vagy eladták a birtokot és máshol, az addigra jelentősen megváltozott körülmények közepette próbálkoztak. A sikeresen birtokot szerző és így nemessé váló erzsébetvárosi Lukácsok tragédiája, hogy alig-hogy sikerült bejutni a feudális nemzeti rendbe, a magyarországi feudalizmus véget ért! 1848-ban az áprilisi törvények

eltörölték a nemesi adómentességet, és a győztes hatalom első intézkedései közé tartozott (már 1849 őszén!) az arányos közteherviselést megalapozó kataszteri felmérés elrendelése. Az erzsébetvárosi Lukácsok birtokszerző próbálkozásai közül egyedül a Vizmán megtelepedett ágé lett tartós (Miklós unokája, János Mihály és leszármazottai). A birtokok alapján magukat ettől kezdve vizmainak nevező Lukács-leszármazottak azonban „névadó” délvidéki birtokukat viszonylag rövid idő múlva eladták és helyette Pest-környékén vásároltak hatalmas területeket: a vizmai Lukácsok folyamatosan korszerűsített csömöri birtoka egészen a II. világháború utáni államosításokig virágzott!

Míg a birtokszerzés a Lukácsok magas vagyoni szinten való beilleszkedésének

a feudális, hagyományosnak mondható útja volt, addig a család más ágai – Miklós bátyjának, a címereslevelét két évvel később, 1762-ben kiváltó Jakab és leszármazottai – a polgárosodás felé mutató irányzatot választották. Úgy tűnik, hogy a földszerzésen kívül az erzsébetvárosi Lukácsok két másik „túlélési” stratégiában láttak fantáziát: a bányavállalkozói és a postamesteri tevékenységben.³ Ezek történetei azonban már más történetekbe tartoznak...

³ Ne tévesszen meg bennünket az erzsébetvárosi Lukácsok körében feltűnően gyakori patikáriusi karrier: ezek ugyan nagyszerű egyéni életpályák voltak, de annak ellenére nem tekinthetők családi befektetéseknek, hogy egyes vonalakon több nemzedék lett egymás után gyógyszerész.

Orgovánné Macskásy Judit – Rozsos Tamás László

Lukács Béla szoboralapítvány

(1. rész)

Az alapítvány elsődleges célja, hogy elérje *erzsébetvárosi* LUKÁCS BÉLA erdélyi magyar-örmény származású miniszter szobrának (újra)felállítását. Ennek a szoboralpítványi tervnek az előzménye az, hogy Lukács Bélának 1904. augusztus 14-én az erdélyi bányakapitányság székhelyén, Zalatnán már állítottak egy egészalakos szobrot országos gyűjtés alapján befolyt pénzeszegekből, de ezt a szobrot a román vasgárdisták 1940-ben ledöntötték

(az erről szóló írást lásd EÖGY füzetek 2009. dec.-i szám 16-17. oldalán).

Az eredeti szobor gipsz mellalak része azonban átvészelte az eltelt több mint egy évszázadot és felhasználásával ismét állhat – bár ezúttal Budapesten – annak az erdélyi örmény származású írónak, politikusnak, pénzügyi szaktekinélynek ércebe öntött portréja, aki Baross Gábornak is barátja és munkatársa volt.

A Fővárosi Törvényszék-nél az alapítvány bejegyzésé-

ig göröngyös és rögös út vezetett, a földhivatal, az önkormányzat, a számlavezető pénzügyintézet igazolásainak, valamint az MTA névhasználatra vonatkozó engedélyének beszerzésén kívül még számtalan menetközben felmerülő problémát kellett megoldani. Végül a 2013. február 21-én a Fővárosi Törvényszék meghozta azt a végzést, amely elrendelte az alapítvány nyilvántartásba vételét, s ez március 22-én emelkedett jogerőre.

Röviden ismertetjük az alapítványkezelő szervezetének tagjait, az ez idáig rendelkezésre álló vagyon támogatóit és majdani felhasználási módját.

Adományozó	Összeg	
Gyarmati Béla	25 000 Ft	Woyciechowskyné Lukács Róza ükunokája
dr. Issekutz Sarolta	10 000 Ft	több neves örmény család leszármazottja
Varga Ágnes	10 000 Ft	(erdélyi székely, marosvásárhelyi születésű)
Orgovánné Macskásy Judit	10 000 Ft	Lukács Béla dédunokája
Rozsos Tamás L.	10 000 Ft	Lukács Béla élettörténetének kutatója
Macskásy-Orgován Ildikó	10 000 Ft	Lukács Béla szépunokája
Rozsos Zsolt	8 000 Ft	
Orgován Emese	5 000 Ft	Lukács Béla szépunokája
Lukács Katalin	1 000 Ft	Lukács Tódor táblabíró ükunokája
(Nagy Józsefné)		
Szakay Gabriella	1 000 Ft	Lukács Dénes ezredes dédunokája
Szakay Andrea	1 000 Ft	Lukács Dénes ezredes dédunokája

A szoboralpítványra az alapító (és támogatók) által első körben összeadott 100 000 Ft-on felül még további 430 000 Ft került az alapítvány számlájára támogatási szerződések megkötése által.

Az alapítvány induló vagyona (lásd a fenti táblázatot)	100 000 Ft
Fővárosi Örmény Önkormányzat	200 000 Ft
Ferencvárosi Örmény Nemzetiségi Önkormányzat	100 000 Ft
Bp. Főv. II. ker. Örmény Önkormányzat	70 000 Ft
Bp. Főv. XII. ker. Örmény Nemzetiségi Önkormányzat	30 000 Ft
Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület	30 000 Ft
összesen:	530 000 Ft